

PUHEESTA IHMINEN TUNNETAAN SANANLASKUJEN FUNKTIOT SOSIAALISESSA VUOROVAIKUTUKSESSA

—
OUTI LAUHAKANGAS

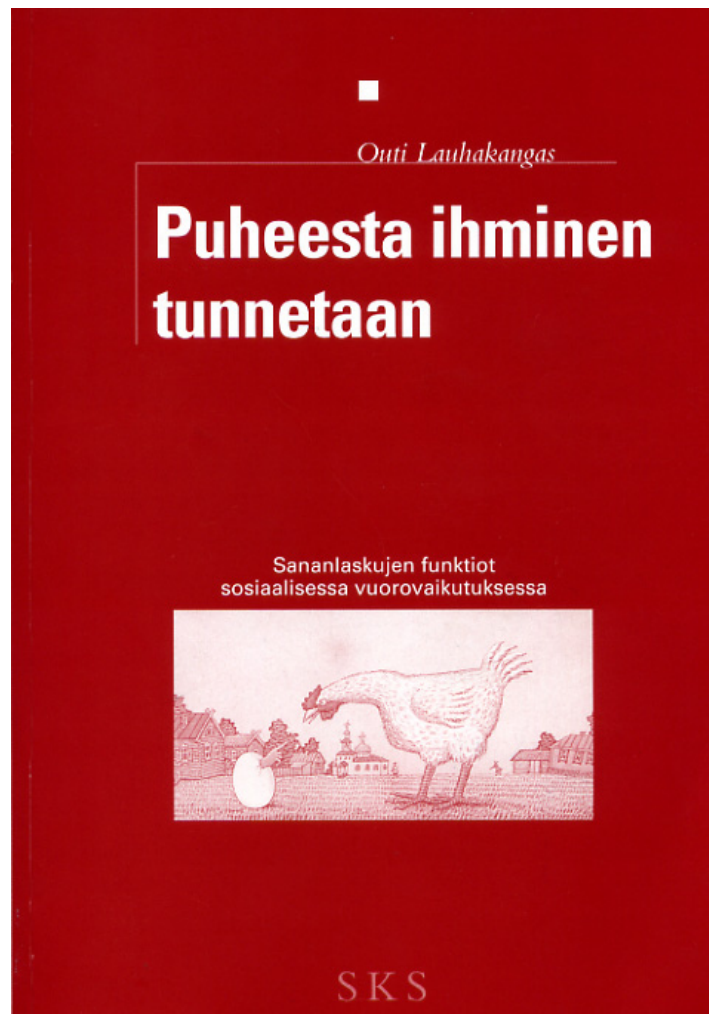
VÄITÖKSENALKAJAISESITELMÄ
HELSINGIN YLIOPISTOSSA
30. LOKAKUUTA 2004

Kun selailee sananlaskukokoelmia, tonkii perinne- tai murrearkistojen lippusia tai järjestää ja tyypittelee sananlaskuotsikoita kansainväliseksi tietokannaksi, kuten itse olen monen vuoden ajan tehnyt, huomio kiintyy eri kulttuurien vertailuun ja ihmismielen arkeologiaan, mutta myös tämän aforistisen puheen tematiikkaan ja sosiaalisen vuorovaikutuksen kuvastoon. Sanan-

laskujen sisältämiin huvittaviin pienoiskuvaelmiin voi sellaisinaan ihastua. Kulttuureittain vaihteleviin mielikuviin on vangittu yleisinhimillisiä sosiaalisia totuuksia, kuten *Jos kuningas ontuu, on neuvonantajien onnuttava. Vaitelias saa lörpönkin vaikeenemaan.*

Sananlaskuihin tuntuu siis tallentuneen vastaansanomattomia sosiaalipsykologisia viisauksia. Mutta niihin tuntuu pesiytyneen myös piintyneitä yleistyksiä ja asennevääntämiä: *Ihminen on kaiken mitta. Likapyykki on pestävä kotona.*

▷

Väitöskirjan kannessa on kuva Chris Skillenin teoksesta *Russian proverbs*, jonka kuvittanut Vladimir Lubarov (Belfast: Appletree Press 1994).

Kirjani kansikuva on saanut virikkeenä tutusta sananlaskusta *Muna kanaa neuvoo*. Se sopii varsin sananmukaisella kuvitustyylillään tutkimusaiheeni kiteytykseksi, sosiaalisia jännitteitä sisältävän tilanteen symboliksi. Muna tuntuu juuri antaneen kanalle hyviä neuvoja ja vahvistaa puheensa päättäen sen sananlaskuun: »...ja kuten vanha kansa neuvoo: *Ei kaikkia munia yhteen koriin!*»

Munaa selvästi vanhempi kana vaikuttaa lievästi hämmästyneeltä, mutta ei todennäköisesti voi sanoa tuohon yhtään mitään. Kannen kuvateksti tuntuu kysyvän, mitkä ovatkaan sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa.

Oma suhteeni tähän inhimillisen vuorovaikutuksen ilmiöön on ollut ambivalentti eli häilyvä ja on pakottanut minut pohtimaan sananlaskuja käyttävän puheen »hy-

vää ja pahaa». Olen joutunut miettimään, miksi olen jossain elämäni vaiheessa suorastaan inhonnut sananlaskujen käyttöä ja miksi olen toisaalta alkanut yhä enemmän viehättyä ja kiinnostua keskelle arjen puhevirtaa tuotavista elementeistä, mielikuvi- tuksen avulla tehtävistä ajatuskokeista ja naurua vapauttavista kommenteista.

Sananlasku ei ole puheessa koskaan neutraali ilmaus, vaan aina välineen ase- massa: se jokin, jolla osoitetaan asian ydin. Esimerkiksi pääministeri puhuu haastat- telutunnillaan, kuinka suuren yhteiskunnal- lisen paketin valmistelu voi aiheuttaa *pal- jon porua*, mutta kuitenkin *vähän villoja*, ja palaa vielä lopuksi sananlaskun käänteiseen versioon tiivistääkseen pitkälliset peruste- lunsat: »Silloin saadaan paljon tuloksia ai- kaan vähällä melulla.»

Kielen ilmiönä sananlaskut ovat usein metapuhetta eli puhetta tai tapahtumia kä- sittelevää puhetta. Ne eivät sulaudu puhee- seen, vaan tulevat väliin, päätepiteeksi tai vaihtoehdoksi, joka tapauksessa pysäyttä- vät ajattelemaan. Niiden sisältämät meta- forat, kielikuvat, sallivat ehdottomien väit- teiden sijaan tulkinnoille väljyyttä. Tietty- jä kulttuureille yhteisiä määrittelykriteerejä tutkimalleni puhevälaineelle on löydettävis- sä: traditionaalinen ja »kansan suussa ylei- nen», suhteellisen lyhyt, itsenäisen ajatuk- sen sisältämä kokemuksen tiivistymä, muodoltaan suljettu, esteettisesti kiteytynyt ja helposti mieleen jäävä, useimmiten metaforinen ja yleistävä, muusta kielelli- sestä ympäristöstään poikkeava ja niin edelleen. Lähdenkin oletuksesta, että voin puhua universaalista (vaikkakin eri kulttuu- reissa eri tavoin painottuneesta) puhe- ilmiöstä.

Jo vuonna 1965, kun suomalaisaloit- teesta käynnistettiin kansainvälistä sanan- laskututkimusta kokoava tieteellinen Pro- verbium-aikakauskirja, kysyi Archer Tay- lor Kalifornian yliopistosta ensimmäisen

numeron alkusivuilla: »Miksi sananlasku- ja käytetään?» Taylor selvästi uskoi sanan- laskuihin viisauksina, jotka sellaisinaan tulivat apuun. Hän kuvasi niitä »oppaina elämän ongelmiin» eli sitä, kuinka sanan- lasku tekee yhteenvedon tilanteesta, esittää arvion, tarjoaa toiminnalle suunnan. Lisäksi se on lohdutus vaikeuksissa ja opas, kun on tehtävä valinta. Hän tuli suurin piirtein määritelleeksi tuntemiensa sananlaskujen yleiset käyttöyhteydet, mutta käyttäjän, puhujan tai siis todellisen tekijän sosiaali- siin strategioihin hän ei sen syvällisemmin paneutunut.

Myös Matti Kuusi uskoi sananlaskuihin ikään kuin itsenäisinä kielellisinä toimijoi- na. Hän esitti 1980-luvun lopulla haasteen selvittää, »miltä osin vuosisatainen sanan- parsiperinne muuttumattomana tai muun- tuen jatkaa tehtävänsä ihmisten välisten suhteiden kärjistäjänä tai laukaisijana, hankalasti ilmaistavien tilanteiden ja tunne- latausten merkkeinä». Haasteessaan hän esitti Taylorin esitystä laajemman ehdotuk- sen sosiaalisen vuorovaikutuksen perus- konteksteista, joissa sananlaskujen käyttö tulee esiin.

Itse en ole tyytynyt toteamaan, kuinka sananlaskut ja sananlaskuperinne suoritta- vat tehtävänsä ihmisten keskuudessa, vaan haluan kuulostella, mitä ihmiset sananlas- kuilla tai sananlaskujen kaltaisilla ilmauk- silla tekevät. Lähtöoletukseni on, että kan- san viisautta ei sisälly niin sanottuihin kan- sanviisauksiin sellaisenaan. Varsinainen viisautta näyttää piileskelevän yhdistelmä- sä, jossa sananlasku, käyttäjän tarkoitus- perät ja taito sekä tilanteen dynamiikka enemmän tai vähemmän arvaamattomalla tavalla yhdistyvät.

Tutkimukseni ei ole empiiriseen aineis- toon ja sen analyysiin tukeutuvaa, vaan pi- kemminkin mahdollisimman monipuolisen esimerkkiaineiston ohjaamaa. Ihmetystä saattaa herättää, miksi käytän paljon afrik- ▶

kalaisia tai arabikulttuureista otettuja tilanteiden kuvauksia tai mistä syystä palaan yhä uudelleen afroamerikkalaisen tutkijan huomioihin oman lähipiirinsä sananlaskujen käytöstä. Lisäksi puhun mieluummin esimerkeistä kuin varsinaisesta aineistosta. Syynä on se, että luonnollisissa sosiaalisissa yhteyksissään esiintyviä sananlaskuja on kerätty vähän.

Aidon, luonnollisissa vuorovaikutustilanteissa esiintyvän sananlaskuaineiston harvinaisuutta kuvaa hyvin folkloristi Charles Briggsin paluu tutkimaan aikoinaan kansatieteellisen haastattelun yhteydessä sattumalta nauhalle tallentuneiden sananparsien käyttöä (Briggs 1994). Saksalaisen sosiologi Mathilde Hainin 1930–1940-luvun kylätutkimus, pitkäaikainen osallistuva havainnointi ja pohdinnat sananlaskujen käytöstä todellisissa vuorovaikutustilanteissa, on tässä mielessä poikkeuksellinen.

Sananlaskupuheen tilanne-esimerkit olen koonnut eri kulttuureihin kohdistuvien tutkimusten lisäksi niistä harvoista esiintymistä, joita on tullut vastaan kotimaisissa arkistokeräelmissä ja sananlaskukokoelmissä, mutta olen löytänyt esimerkkiaineistoa myös kaunokirjallisuudesta (Pentti Haanpäältä ja Heikki Meriläiseltä) ja omien päiväkirjamuistiinpanojeni tilannekuvauksista.

Perehdyttyäni aiempiin sananlaskujen funktioita koskeviin teoretisointeihin ja luokitusehdotuksiin totesin, että perspektiivin laajentamiseen oli aihetta. En väitä olevani maailman kulttuurien vuorovaikutus-asiantuntija, vaan pikemminkin halusin kiinnittää huomion yhteisiin perusasetelmiin, joiden ratkaisut kulttuureittain vaihtelevat.

Olen jakanut lähestymistavat kolmeen jo lähtökohdiltaan poikkeavaan oletusten joukkoon eli paradigmaan. Perinteen voima-paradigmassa korostuu kulttuurientut-

kimuksen ja folkloristiikan näkökulma, Konfliktien ratkaisu -paradigmassa kognitiotieteen ja sosiaalipsykologian ja Yhteensuuluvuus-paradigmassa edellisten lisäksi kielentutkimuksen näkökulma.

Tieteiden mukainen jaottelu ei kuitenkaan ollut lähtökohta jaksotusta laatiessani. Pikemminkin arkistoista ja kirjallisuudesta koottujen esimerkkiaineistojen, eri kulttuuripiireissä tehtyjen sananlaskututkimusten ja eri tieteenalojen näkökulmista tehtyjen analyysien moninaisuus ja ristiriitaisuus ohjasi etsimään syitä näkökulmaeroihin.

Tutkimukseni johtopäätöspuolella esitän paradokseja, jotka liittyvät sananlaskujen funktioihin sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Sananlaskupuheessa näyttää olevan samanaikaisesti sekä ennustettavuutta että yllättävyyttä. Tavanomaistaminen toteutuu usein tavanomaisuudesta poikkeavin tehokeinoin; tilanne voidaan myös kehystää yllättävän uudella tavalla, kun siihen tuodaan tuttuakin tutumpi sananlasku. Tulkinvaraisuus ei hälvännä tilanteissa toteutuvaa osuvuuden tuntua.

Lopuksi tarjoilen esimerkin kahdesta vaihtoehtoisesta keskustelun kulusta. Tahdon kuvitelluilla esimerkeilläni muistuttaa, että sananlaskuun päätyvässä puheessa liikutaan usein moraalista mielikuvitusta virittävien kysymysten alueella — ja että ratkaisut vaihtelevat.

Molemmissa keskustelutilanteissa kotieläinhygienian professori alkaisi kertoa havainneensa, että häkkikanaloista lattiakanaloihin vapautetut kanat ryhtyvät nokkimaan toisiaan ja jatkavat sitä jatkamasta päästyään, kun taas luonnon tilassa kanan nokkiessa toista toinen juoksee pois. Ensimmäisessä keskustelutilanteessa keskustelu voisi pitäytyä munantuotannossa ja häkkikanaloiden järjestydessä, jolloin ihmistenkin maailmaan sovellettu yleistys tiivistyisi jonkun laukaisemaksi sananlas-

kuksi: »Niinhän se on, että *Järjestys se olla pitää*.» Toisessa keskusteluporukassa professorin kertomasta havainnosta jatkettiin kanalintujen käyttäytymisen pohdintaan, mutta puhe kääntyi siihen, kuinka ihmisetkin tarvitsevat sosiaalista tilaa, ja joku saattaisi muistaa isoäitinsä aina sanoneen, että *Viisas kana munii nokkospehkoon*. ■

LÄHTEET

- BRIGGS, CHARLES L. 1994: The pragmatics of proverb performances in New Mexican Spanish. – *Wise words: Essays on the proverb* s. 217–349. New York & London: Garland.
- TAYLOR, ARCHER 1965: The study of proverbs. – *Proverbium* 1 s. 1–10.

OUTI LAUHAKANGAS *Puheesta ihminen tunnetaan. Sananlaskujen funktiot sosiaalisessa vuorovaikutuksessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1001. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

Sähköposti: outi.lauhakangas@sci.fi